

Yaşamsal ve Kültürel Bir Kaynak Üzerine: Nagihan Baysal'ın *Türk Halk Kültüründe Su* Eseri Hakkında İnceleme

On a Life-Giving and Cultural Resource: A Review on Nagihan Baysal's Work entitled *Water in Turkish Folk Culture*

Baysal, Nagihan. *Türk Halk Kültüründe Su*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020, ISBN: 9786257912372.

Elif ŞAHİN¹

¹Sorumlu yazar/Corresponding author:

Elif Şahin (Arş. Gör.), İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye. E-posta: elif.sahin@ikc.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2530-7565

Başvuru/Submitted: 01.08.2024 • Kabul/Accepted: 27.09.2024

Atıf/Citation: Şahin, Elif. "On a Life-Giving and Cultural Resource: A Review on Nagihan Baysal's Work entitled *Water in Turkish Folk Culture*." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 34, 2 (2024): 1003-1008 <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1526159>

Anahtar kelimeler: Mitoloji, Halk İnançları, Halk Anlatıları, Kült, Su

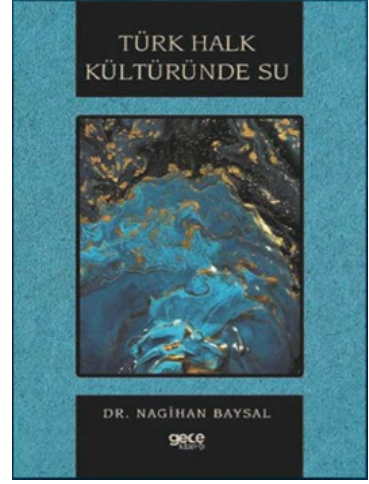
Keywords: Mythology, Public Beliefs, Folk Tales, Cult, Water

Dünyadaki tüm varlıkların devamlılığı için vazgeçilmesi mümkün olmayan bir gereklilik olarak su; ekolojik, biyolojik, kültürel, ekonomik, sosyolojik, politik vb. alanlarda büyük öneme sahiptir. Suyun bu yeri doldurulamaz ve vazgeçilemez özelliği, ilkel dönemlerden günümüz teknoloji çağına kadar insanların zihinlerindeki ve dolayısıyla anlatı ve ritüellerindeki temel konumunu sağlamlaştırmıştır. Türk inanç sisteminde de su, yaratımın temel unsuru olarak kabul görmüş ve etrafında gelişen birçok inanma ve uygulamayla bir kült hâline gelmiştir.

Halk bilimi; insanın doğa içerisindeki/karşısındaki konumunu inceleyen disiplinlerin başında gelmekle beraber, bir döngüye dayanan bu insan-doğa ilişkisinin sonucunda oluşmuş kültürlerin etrafında gelişen inanma, anlatı ve uygulamaları ele alır. Bu doğrultuda Türk halk bilimi çalışmaları ilk verimlerinden günümüze kadar incelendiğinde, Türk inanç sisteminde yaratıcının

tezahürü ya da kutsalın parçası olduğu fikri dolayısıyla kutsal kabul edilerek kütleleşmiş unsurlar üzerine birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Türk inanç sistemini ve kültürünü anlamak, idrak etmek, geleneksel yapısını ve sembolik dünyasını muhafaza ederek aktarmak amaçları doğrultusunda Türk inanç sisteminde ağaç, dağ, toprak, ateş-ocak, madenler, renkler, sayılar, atalar vb. kültlerini konu edinmiş, kapsamlı çalışmalar mevcuttur. Nagihan Baysal'ın “Türk Halk Kültüründe Su” başlıklı doktora teziyle¹ aynı ismi taşıyan eseri de Türk halk bilimi alanına sağladığı katkılarla bu çalışmalar arasında yerini almıştır.

Suyun Türk inanç sistemindeki yerini ve önemini inanma, anlatı ve ritüellerden istifade etmek suretiyle ortaya koymayı amaçlayan çalışma, sahip olduğu bu bütüncül bakış açısıyla su konulu diğer çalışmalardan ayrılır. “Giriş”, “Sonuç”, “Kaynakça” ve “Dizin” kısımlarının dışında beş farklı bölümden oluşan çalışma; kendinden önceki derleme çalışmalarından elde edilen veriler üzerinden hazırlanmıştır. Çalışmanın “Giriş” kısmı, su zeminindeki temel bilgi ve tartışmalar ile su ile ilgili çalışmalar hakkındaki genel değerlendirmelerden müteşekkildir. Bu doğrultuda söz konusu kısımda su, “kavram” ve “olgu” terimleri ve bunların ifade ettikleri anlamlar bağlamında tartışılmıştır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde suyun bir kült olarak kabulü noktasında hatırlanması gereken bu tartışmaya henüz giriş kısmında kapı aralanması, çalışmanın bütünlüğü açısından önem arz etmektedir. Su kavramı ve su olgusu hakkındaki değerlendirmeler; su etiği, su hakkı ve suyun temel gereksinimden kültürel bir unsura dönüşümü bağlamında tartışılmış ve böylece çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değerlendirilecek olan suya atfedilen inançsal ve kültürel değerlerin idraki için bir zemin oluşturulmuştur. Suyun tüm canlılar için zorunlu bir gereksinim olması ve insanın suyun karşısındaki acizliği, suya kutsallık kazandırarak onun çoğu kültürde ve dinî inanişta kutsalın tezahürü ya da yaşamın özü biçiminde algılanması sonucunu doğurmuştur.² Dolayısıyla su, yaşam kaynağının yanı sıra kültürel bir değer olarak da insan yaşamında vazgeçilemez bir konum kazanmıştır. Bu noktada çalışma, “Giriş” kısmında geleneksel Türk sanatı ve mimarisinde de suyun önemini ele almıştır. Ahşap baskı, işleme, dokumacılık ve ebru gibi geleneksel Türk sanatlarında su motifi ele alınmış; bu alanlarda suyun sembolik kullanımları değerlendirilmiştir. Benzer şekilde çeşme, sebil, hamam, su yolu, kuyu gibi su mimarisi içine dâhil edilebilecek birçok yapı “Giriş” kısmında inşa nedenleri, işlevleri ve inanç sistemi bağlamındaki manaları ile ele alınmıştır.

1 Nagihan Baysal, *Türk Halk Kültüründe Su* (Doktora tezi, Ege Üniversitesi, 2019).

2 Nagihan Baysal, *Türk Halk Kültüründe Su* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2020), 25.

Canlılığın devam etmesi için bir zorunluluk olan su; insan-doğa ilişkisinin en yalın göstergesi sayılabilecek mitik anlatılarda da önemi yadsınamaz bir unsur olarak karşımıza çıkar. “Su, yaratılmış ya da yaratılabilecek olan her şeyin temelidir. [...] Su; tanrının, yaratımın, üremenin, doğumun, bolluk ve bereketin ve ayrıca yok oluşun, şekil değiştirmenin evrensel bir simgesidir”.³ Hem var etme ve yaratma hem de yok etme ve yıkma gücüne sahip olması suyun mitolojilerde hem kozmogonik hem de eskatolojik bağlamlarda yer almasının temelinde yatan sebeptir. Bu doğrultuda çalışmanın “Dünya Mitolojilerinde Su” başlıklı birinci bölümünde su; Moğol, Hint, Yunan, Kızılderi, Antik Mısır, Sümer, Afrika, Çin vb. birçok mitolojide kozmogoni mitleri ve eskatoloji mitleri şeklinde tasnif edilerek ele alınmıştır. Suyun mitlerde sembolize ettiği anlamların ve işlevlerinin farklı mitolojilerden örneklerle bütüncül bir şekilde incelendiği bu bölümde; suyun doğurmayı, yaratmayı, üretmeyi ve öte taraftan arınmayı, yok ederek yeniden yaratmayı, ölümü simgelediği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın “Semavi Dinlerde Su” başlıklı ikinci bölümünde su; Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet’teki sembolik anlamları, işlevleri ve önemiyle değerlendirilmiştir. Suyun temsil ettiği ve simgelediği anlamları tartışırken yazar; din, kutsal ve kutsal dışı kavramlarını, dindeki simgecilği tartışmış ve açıklamıştır. En eski dönemlerden beri kutsallık atfedilen suyun, bu özelliği sebebiyle dinlerde çeşitli inanma ve uygulamalarda kutsalla özdeşleşmenin, kutsanmanın ve arınmanın bir aracı mahiyetinde yer aldığı vurgulanmıştır. Bu noktada çeşitli dinî ritüeller içerisinde “banyo, vaftiz, abdest alma gibi ritüeller [...] kutsama ve arınmanın ilahi dinlerdeki biçimleridir”.⁴ Çalışmanın bu bölümünde söz konusu tartışmaların ardından “Musevilik ve Tevrat’ta Suyun Kutsiyeti” alt başlığında inanç sistemindeki, *Eski ve Yeni Ahit*’teki yaratılış, tufan ve dünyanın sonu anlatılarında suyun yeri açıklanmış; Musevi ibadetlerinde suyun arındırıcı özelliği nedeniyle sahip olduğu önemli konum örneklendirilerek vurgulanmıştır. Bu başlıkta ayrıca “mikveye dalma” ritüeli ile kefarete ve arınma günlerinde suyun kullanımı ve işlevleri ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. “Hristiyanlık ve İncil’de Suyun Kutsiyeti” alt başlığında ise benzer şekilde Hristiyanlıkta suyun önemi, konumu, işlevleri ve sembolik anlamları örneklendirilmiştir. İsevilikte de var olan hayat suyu motifi, suyun Kutsal Ruh ve İsa’nın sembolü oluşu, manevi arınmayı sağlayan vaftiz ritüeli gibi örneklerle suyun sembolize ettiği anlamlar ve işlevleri farklı kaynaklardan da yapılan taramalarla ayrıntılı bir şekilde açıklanmış ve Musevilikle karşılaştırmalı okunmuştur. Son olarak bu bölümde su, “İslam ve Kur’an’da Suyun Kutsiyeti” alt başlığında ele alınmıştır. İslam inancına göre *Kur’an*’daki ayetlerden hareketle suyun yaratım ve yeniden yaratım noktalarında Tanrı’nın tezahürü olması, ölümden sonraki yaşam için kanıt mahiyetinde yer alması gibi hususlar vurgulanmıştır. Ek olarak kevser, selsebil gibi cennette var olduğu düşünülen su kaynakları ile tanrısal bir nimet olarak kabul edilen zembek gibi yeryüzü suları ve bunlara dair inanışlar/uygulamalar değerlendirilmiştir. Bunların yanı sıra suyun Allah’ın lütfu olduğu gibi gazabı da olabileceği, içilemeyecek kadar

3 Baysal, *Türk Halk Kültüründe Su*, 40.

4 Baysal, *Türk Halk Kültüründe Su*, 91.

acı ve deriyi eritecek kadar sıcak suların da cehennem azabının unsurları olarak ifade edilmesi yine kutsal kitaptan ayetlerle örneklendirilmiştir. Söz konusu alt başlıkta, *Kur'an* surelerinden hareketle yaratılış ve tufanı konu edinen ayetlerde suyun anlam ve işlevleri de ele alınmıştır. İslamiyet'te de tıpkı diğer semavi dinlerde olduğu gibi Tanrı'ya yanaşmanın ilk koşulunun su ile arınma oluşu vurgulanarak bu bağlamda abdest uygulaması değerlendirilmiştir. Suyun semavi dinlerdeki sembolik anlam ve işlevlerinin, suya atfedilen kutsiyetin; suyun arındırma, yaratım, yok etme gibi birbirinden farklı işlevlerinin üç semavi dindeki görünümünün karşılaştırmalı olarak verildiği bu bölüm, din olgusu etrafında suya dair inanma ve uygulamaların kapsamlı ve bütüncül bir şekilde ortaya konmasını sağlamıştır.

Dinî inanma ve uygulamaların mensup topluluğu bir araya getirme, yeniden yaratma ve sürekli kılama işlevleri⁵ düşünüldüğünde dinî tasavvurların, mitlerin, ritüellerin sembolik anlamlarının aynı zamanda toplumun dünyayı algılayışına ve kolektif bilincine işaret ettiği görülür. Bu noktada çalışmada semavi dinlere mensup toplulukların suya dair inanma ve uygulamaları ile kutsal kitaplardaki mitik anlatıların kapsamlı ve karşılaştırmalı bir biçimde ele alınışı hem suyun dinî kabullerdeki yerini göstermesi hem de ilgili dine mensup toplulukların doğa ile ilişkilerini, yaşamı algılama biçimlerini, kültürel ve geleneksel yapılarını yansıtmaları bakımından önem teşkil etmektedir.

Toplum içerisinde kutsal kabul edilerek etrafında inanma ve uygulamalar oluşturmuş, kültleşmiş unsurlar ve bu unsurların etrafında gelişen söz konusu inanma ve uygulamaların nedenleri, sembolizmi, niteliği, biçimi ve işlevleri o toplumun kendine has inanç dünyası ile dünyayı algılayış biçimini gösterir. Yaratıldığı günden itibaren “kendi kutsal alanını yaratma ve bu alan içerisinde yaşama”⁶ amacıyla olan insan, bu doğrultuda tanrısal kuta yaklaşma, bu kutu koruma ve sürekli kılama eğilimiyle birtakım inanışlar ve bu inanışlara bağlı uygulamalar geliştirmiştir. İnsanın doğa ile arasındaki dengeyi kurma biçimi olarak animistik dünya görüşü tüm inanç sistemlerinin temelini oluşturmuş ve bu noktada suyun mutlak bir şekilde sahip olmaması, her yerde/her zaman cisimsiz bir biçimde var olabilmesi, anlatılarda tüm varlıklardan önceki ezeli varlığı gibi özellikleri onun Tanrı ile arasında bir özdeşlik kurulmasına yol açmıştır.⁷ Tüm bu nitelikleriyle suyun Türk inanç sistemindeki yeri, önemi ve işlevleri çalışmanın “Türk Halk İnanış ve Uygulamalarında Su” başlıklı bölümünde ele alınmıştır. Türklere ait kozmogoni ve eskatoloji mitlerinde suyun yeri “Türk Mitolojisinde Su” isimli alt başlıkta ele alınmıştır. Söz konusu bölümün “Şamanizm’de Su” alt başlığında şaman ayinlerinde, şaman inisiyasyon (giriş) törenlerinde suyun yeri ve kullanımı açıklanmıştır. Türk inanç sisteminde kutsal kabul edilen ve animistik dünya görüşü doğrultusunda bir ruhu olduğu düşünülen suyun doğrudan tanrısal güçle bağlantılı bir unsur olarak kullanıldığı durumlar ve uygulamalar açıklanmıştır. Söz konusu bölümde “Su Kültü” başlığı altında “kült” kavramı tartışılmış ve suyun Türk inanç sistemi bağlamında bir kült olarak kabulünün nedenleri ele alınmıştır. Türk inanç sisteminde

5 Emile Durkheim, *The Elementary Forms of Religious Life* (New York: The Free Press, 1995), 41.

6 Baysal, *Türk Halk Kültüründe Su*, 143.

7 Baysal, *Türk Halk Kültüründe Su*, 145.

birçok dinsel-büyüsel uygulamada yer alan ve yaratılışın temel unsurlarından olan suyun bir kült olarak çevresinde oluşturduğu inanma ve uygulamalardan su iyeleri, kurban, Nevruz, Hıdırellez, yağmur duası vb. ele alınarak temsil ettikleri anlamlar tartışılmıştır.

Su ile ilgili inanma ve uygulamalar söz konusu olduğunda değerlendirilmesi gereken en kapsamlı alanlardan biri de halk hekimliğidir. Su hem kutsiyetine dair mitik tasavvur hem de doğal yapısı gereği tedavi ve sağaltım yöntemlerindeki en önemli şifa araçlarından biridir. Çalışmanın üçüncü bölümünde yer alan “Türk Halk Hekimliğinde Su” alt başlığında, suyun asli tedavi edici unsur olarak kullanıldığı tespit edilmiş ve sağaltım yöntemleri örneklendirilmiştir. Yazar, Türk inanç sistemi içerisindeki inanma ve uygulamaları karşılaştırmalı bir şekilde incelemiş; bunun sonucunda suya dair uygulamaların temelinde, mitik tasavvurdaki ilk kutsal zamana/mekâna dönme ve bu yolla kutsalla temas ederek güvende kalmaya dair inanın yattığını belirtmiştir. Kutsiyeti sağlayan unsurun su olmasının temelinde ise suyun her şeyden önce var olduğu ve tüm varlıkların sudan çıkarak meydana geldiği inanın yattığını, bu nedenle de suya temasın Tanrı’ya temasla eşdeğer görüldüğünü vurgulamıştır.

“Türk Kültürü Geçiş Dönemlerinde Su” çalışmanın dördüncü bölümüdür. Mitik düşüncedeki yaratılış anının taklidi olan ve sembolik düzlemde ölüp yeniden dirilmeyi temsil eden geçiş ritüelleri; yaratım ve yenilenmenin aracı olan suyun kullanımı için en elverişli alanlardan biri olarak görünmektedir. “Doğum ve Su”, “Evlenme ve Su” ve “Ölüm ve Su” alt başlıklarında, ele alınan geçiş ritüellerinde suyun temsil ettiği anlamlar değerlendirilmiştir. Yazara göre suyun geçiş ritüellerindeki aktif rolünün başlıca sebebi her bir geçiş döneminin kökene dönüşü temsil etmesi ve bu dönemlere ait tüm uygulamalarda kozmogoni mitlerindeki bilgilerin tekrarı ve taklidi durumudur. Bu noktada her biri birer yaratılış dönemi olan geçiş dönemlerinde başlıca işlevi yaratım olan suyun ana unsur olarak karşımıza çıkması olağandır.

Çalışmanın beşinci ve son bölümü “Türk Halk Edebiyatında Su” başlıklıdır. Toplum içerisinde yaratılmış her anlatı o toplumun içerisinde bulunduğu koşulların sonucunda ortaya çıkar. Diğer bir deyişle sözlü ve yazılı olması fark etmeksizin her anlatı bireysel ve kolektif ihtiyaçların ürünleridir. İhtiyaçlar değiştikçe anlatıların temaları, işlevleri, sembolik dilleri ve barındırdığı unsurların da değişmesi muhtemeldir. “Su” olgusu ise mitik düşünceden günümüze kadar yaratılmış edebî ürünlerdeki yerini değişen koşullara ve ihtiyaçlara rağmen korumuştur. Bireysel ve toplumsal ihtiyaçların ifadesi ve kültürel unsurların aktarımında işlevsel olan edebî verimlerde su olgusuna atfedilen önemin azalmadan sürmesi, suya olan daimî ihtiyacın ve suyun temsil ettiği sembolik anlamların bir sonucudur. Söz konusu çalışmanın son bölümünde su etrafında şekillenen inanışların Türk halk anlatılarına, Türk halk şiirine ve atasözü, deyim, bilmece, alkış-kargış, tekerleme vb. kısa türlere yansımaları incelenmiştir. Yazar bu bölümde Türk inanç sisteminde suya verilen değeri Türk halk edebiyatı ürünleri zemininde örneklendirmiş ve Türk kültüründe suya atfedilen kutsiyet ile sembolik anlamları vurgulamıştır. Destandan bilmeceye kadar birçok halk edebiyatı ürününde “su” olgusunun izi sürülmüş ve bölümün sonunda da her bir türde suyun ne şekilde, hangi işlevde ve hangi

sembolik anlamda kullanıldığına dair değerlendirme, karşılaştırma ve tespitler yapılmıştır. Suyun taşıdığı ve sembolize ettiği anlamların farklı türler ve bunlara özgü nitelikler bağlamında okunması, çalışmanın başında vadedilen bütüncül bakış açısını desteklemekte ve onu diğer çalışmalardan ayırt eden en önemli özelliklerinden birini belirginleştirmektedir.

Nagihan Baysal'ın *Türk Halk Kültüründe Su* isimli çalışması; suyun Türk kültüründeki yerini anlatılar, manzumeler, uygulamalar ve ritüeller üzerinden inceleme ve su olgusunun izini Türk dünyasının toplumsal belleğinde sürme çabalarının ürünüdür. Dinler, inanç sistemleri ve bunlara bağlı uygulama ile ritüellere dair birden fazla olgunun ortak bir sembolü hâline gelmiş su kültürünün çok yönlü olarak ele alındığı bu çalışma; su etiğinden su mimarisine, mitlerden ritüellere, halk hekimliğinden halk edebiyatına kadar birçok bağlamda suya dair örnekleri bir araya getirmiştir. Söz konusu örneklerin çeşitliliğinin yanında tüm bunlara dair özeldi ve karşılaştırma yöntemiyle genelde varılan sonuçlar, tespitler ve değerlendirmeler çalışmayı Türk halk bilimi alanında önemli ve özgün bir konuma taşımaktadır. Bu yönleriyle çalışmanın su etiği ve/veya suyun kültür hayatındaki yeri hakkındaki çalışmalara kaynaklık edeceği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra söz konusu çalışma; bir kavramı, kültü ya da olguyu herhangi bir halkın kültüründe bütüncül bir bakış açısıyla ele almayı hedefleyen çalışmalara da yöntem, biçim ve içerik bakımından yol gösterir niteliktedir. Türk kültüründeki geleneksel kodların, kültür unsurlarının ve kültürlerin sembolik anlamlarını irdeleyecek çalışmaların Türk kültürünün geleneksel yapısının idrakine ve muhafaza edilerek aktarımına katkı sağlayacağı şüphesizdir.

Kaynaklar / References

- Baysal, Nagihan. *Türk Halk Kültüründe Su*. Doktora tezi, Ege Üniversitesi, 2019.
- Baysal, Nagihan. *Türk Halk Kültüründe Su*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.
- Durkheim, Émile. *The Elementary Forms of Religious Life*. New York: The Free Press, 1995.